

Костянтин Нікітенко

МІЛІТАРИЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УСРР В УМОВАХ ПЕРШИХ П'ЯТИРІЧОК

Досліджено специфіку перебудови–притосування банківської системи відповідно до змін офіційного курсу розвитку радянської держави та розгортання процесів мілітаризації країни.
Ключові слова: банківська система, Державний банк, мілітаризація, обороноздатність.

У розвитку будь-якої держави провідне місце посідає кредитно-банківська система, що відповідно до роботи ринкових регуляторів забезпечує повноцінне функціонування народного господарства, нарощування економічного потенціалу країни, а також і зростання добробуту її населення. Втім, в умовах командно-адміністративного тоталітарного управління економікою у “ручному режимі” виключно за допомогою наказів та директив, коли економічна доцільність безнадійно програє політичним міркуванням, кредитно-банківська система переживає низку принципівих деформацій, які повністю спотворюють та знищують її первинну ринкову сутність. Повною мірою це стосується важелів і методів карколомних сталінських соціально-економічних перетворень, скерованих на побудову та “цементування” тоталітарного режиму.

Період 1920–1930-х рр. має багато знаних дослідників. С. Кульчицький, В. Литвин, О. Реєнт, І. Коляда та інші [1] приділили увагу як неспівській проблематиці, так і загалом міжвоєнному періодові. Втім, питання сталінської трансформації фінансово-банківської системи республіки, проблематика мілітаризації радянських банків, перетворення їх на “установи особливого типу” – безправних слухняних маріонеток, гвинтика у роботі тоталітарної машини в нових умовах – не були розглянуті з достатньою повнотою, що й обумовило потребу докладного та всебічного вивчення.

Метою статті є аналіз трансформацій банківської системи республіки відповідно до загальних вимог мілітаризації країни.

Основне завдання – дослідження соціально-економічних і політичних особливостей регулювання норм та умов перебудови взаємозв'язків держави із банківським сектором, в умовах тоталітарної сталінізації економіки, притосування до змін в офіційній військовій доктрині.

Загалом, уже на початку 1920-х років сформувався ключові положення офіційного зовнішньополітичного курсу СРСР. Вважалось, що у разі вступу Радянського Союзу у військовий конфлікт, – це буде швидка переможна наступальна війна, яка і забезпечить остаточну перемогу світової революції. М. Фрунзе, нарком з військових і морських справ, приділив розробці цієї доктрини велику увагу, став одним із перших її теоретиків. Він стверджував, що взагалі у принципі неможливо буде довго утримувати добросусідські відносини між СРСР і “ворожим” йому капіталістичним оточенням. Тож вірогідність збройних конфліктів у майбутньому не просто була високою, а й навіть цілком закономірною, обумовленою тенденціями історичного розвитку. Подібні тези активно підтримувала радянська пропаганда.

Відбудова промисловості, відмова від непу й перехід до форсованої індустріалізації спричинили докорінну перебудову всієї парадигми радянського суспільства. На думку С. Кульчицького, саме з 1927 р. почалася безпосередня мілітаризація радянської економіки [2, с. 205]. Заява К. Ворошилова на XV з'їзді ВКП(б) “З весни цього року РПО знов дістав свою третю літеру «о». Тільки з весни цього року Центральний Комітет партії відновив цю третю літеру” [3, с. 874] – ознаменувала початок нового періоду в радянській історії. Основну ідею проголошеної індустріалізації сформулював на тому самому з'їзді голова ВРНГ СРСР В. Куйбишев “так побудувати всю нашу цивільну промисловість і всі галузі народного господарства, щоб ми мали можливість на випадок потреби в короткий термін перейти з рейок мирного будівництва соціалізму на рейки відсічі капіталістичному світові” [3, с. 839].

Відповідно, основна маса капіталовкладень була спрямована у промисловість групи А (виробництво засобів виробництва), група Б – товари народного споживання – отримувала фінансування за залишковим принципом. Так, в Україні за результатами першого п'ятирічного плану у важку індустрію було вкладено на розвиток промисловості – 87,5 %, а легка і харчова промисловість отримали лише 9,5 % всього виділеного фінансування [2, с. 217]. Так закладався основоположний принцип – не радянська держава для людей (адже виробництво предметів споживання якраз і дає все те, що потрібно населенню для забезпечення його потреб: одяг, їжу тощо і саме це виробництво у народному господарстві країни постійно підпадало під скорочення, переходило у розряд “непріоритетних”), а люди повинні працювати на державу.

Наслідки подібної політики населення швидко відчуло на собі: товарний дефіцит, нескінченні черги та картковий розподіл – перетворилися на буденність радянського існування. Проведена насильницька колективізація, що супроводжувалася трагедією “розкуркулювання”, максималь-

но загострила політичну ситуацію в країні. Відповідно, теза про неминучість війни із капіталістичним оточенням (яку активно розкручувала радянська пропаганда), хоча й призводила до масової істерії, але формувала у суспільстві образ ворога, на якого можна було б списати всі “тимчасові” негаразди, а також дозволяла виправдати всі терористичні методи роботи репресивного апарату, цементуючи основи сталінського режиму. Заяви про невідворотність нападу йшли потоком.

XI з'їзд КП(б)У (червень 1930 р.) вкотре підкреслив: “Небезпека війни капіталістичних країн проти СРСР, внаслідок зростання суперечностей капіталістичної стабілізації, піднесення революційної хвилі і вирішальних успіхів у справі будівництва соціалізму в СРСР, насунулася ще ближче, стала більш безпосередньою, як це показує вся низка останніх виступів капіталістичного світу проти СРСР” [4, с. 646]. Така загроза вимагала відповідного реагування: “Поряд із цим партія наполегливо працювала над зміцненням господарської могутності СРСР, над забезпеченням незалежності Радянського Союзу від капіталістичного світу, над посиленням Червоної армії і підвищенням обороноздатності СРСР. Ця робота повинна й далі ще більше зміцнити реальну силу Радянського Союзу в його боротьбі проти капіталістичного оточення, проти будь-якої спроби капіталістичного світу захитати міць країни, де будується соціалізм, батьківщини міжнародного пролетаріату” [4, с. 647].

Таким чином, питання обороноздатності країни проголошувалося одним із пріоритетних. Мілітаризація економіки, неминучість збройного конфлікту вимагала відповідної перебудови взаємозв'язків із банківським сектором. Адже неможливо переоцінити важливість безперебійної роботи фінансового механізму в умовах воєнного часу. Так, кожна банківська установа в УСРР отримала свій мобілізаційний план на випадок початку воєнних дій. У подібних планах чітко були прописані заходи, які потрібно було здійснювати із початком війни: встановлення чергування, відкриття спеціальних кас та розрахункових рахунків із фінансування оборонних заходів (що проголошувалося найважливішим завданням), виплат призваним до Червоної армії, а також встановлювалася певна кількість керівного складу, які отримували броню від мобілізації до армії, тощо.

Зрозуміло, що питання обороноздатності країни знаходилися під постійним контролем. Перевірки, проведення тренувальних умовних мобілізацій та внесення певних коригувань у мобілізаційні плани, відповідно до вимог часу, відбувалися регулярно. До прикладу, наприкінці 1933 р. було проведено тренувальну мобілізацію Високопольського відділення Державного банку на Миколаївщині. У повному обсязі було вжито всіх передбачених заходів: інформування працівників відділення, встановлення охорони відповідно до вимог воєнного часу, переформатовування керівного апарату, проведення робіт щодо політичного забезпечення мобілізації. З певними обмеженнями були виконані такі заходи: організація і відкриття спеціальних кас з оплати мобілізаційних чеків для підприємств, а також для розрахунків із мобілізованими до Червоної армії. До третьої групи належали заходи, які під час подібних навчань потрібно було здійснювати лише умовно: виплата реальних грошей за мобілізаційними чеками не проводилася, були зроблені тільки відповідні записи у спеціальній касі тощо [5, арк. 44-45]. Подібні перевірки готовності банківських відділень до можливого конфлікту в передвоєнні п'ятирічки проводилися в республіці регулярно.

Окрім того, існування в умовах “ворожого оточення” вимагало проведення й відповідної роботи із кадрами. До прикладу, для співробітників Харківської контори Держбанку наприкінці 1930 р. було організоване читання лекцій на теми хімооборони в умовах сучасної війни [6, с. 3]. Подібні лекції, навчання, обов'язкові політінформації, слухання щодо міжнародної ситуації та регулярний аналіз боротьби із “ворогами” всередині країни з кожним роком охоплювали все більше працівників банківської сфери. Треба зазначити, що як процес навчання, так і робота банківських працівників у радянському суспільстві мала свою принципову специфіку. Процес виховання і професійного зростання мав на меті формування “радянського” фінансиста (з акцентом на слові “радянський”). У навчальних закладах, які займалися підготовкою фінансових кадрів, катастрофічно не вистачало викладачів й, відповідно, фахових підручників. Відбувався складний процес адаптації, трансформації, докорінного перелому фінансово-банківської системи країни, її різкої відмови від будь-яких ринкових методів і зміна самих основ її функціонування, ключових понять. У таких умовах об'єктивно, наукове викладання предметів було вже не тільки не потрібним, а й шкідливим.

Приміром, у 1933 р. Полтавська поліграфічна фабрика на замовлення Всеукраїнської контори Держбанку надрукувала й розіслала по регіонах книжку Щербініна “Що треба знати співробітникам Держбанку і його приписних кас по валютних операціях”. Одеське відділення Держбанку отримало 20 екземплярів вказаної книги, а відразу слідом за ними й циркулярний лист “негайно виділити їх всі у працівників, у яких вони знаходяться, і негайно повернути” [7, арк. 132]. Вказані підручники “застаріли” всього за декілька тижнів, з політичного погляду вони вже не відповідали моменту. Ситуація доволі типова для 1930-х рр. Шкідливими, такими, які містили “найгрубіші політичні викривлення і помилки”, були визнані праці І. Ципкіна “Радянський кредит”, В. Дьяченка “Теорія грошей і кредиту в СРСР” та десятки інших [8, с. 4].

У цей же час працівники банківських установ були змушені слухати лекції на теми хімооборони та підвищувати свій професійний рівень за допомогою видань, розрахованих на виховання командирів Червоної армії. Так, у 1933 р. штаб УВО повідомив спецсектор Всеукраїнської контори Держбанку щодо випуску нового журналу “Оборона и мобилизация”. На що спец-

сектор терміново відреагував циркуляром, який надійшов у всі банківські відділення республіки: “провести передплату на цей журнал” [7, арк. 127]. В умовах передвоєнних п'ятирічок передплата на подібні видання була для банківських відділень обов'язковою.

Таким чином, на виконання рішень партії банківське керівництво реагувало швидко й однозначно. Потреби оборонної промисловості проголошувалися пріоритетними. Обіжник Всеукраїнської контори Держбанку, розісланий філіям влітку 1933 р., окремо підкреслював, що “робота з обслуговування військової промисловості вимагає особливої чіткості та швидкості виконання”. Обслуговування військової промисловості було під особливим наглядом і контролем. Накази із Всеукраїнської контори Держбанку вимагали забезпечити висилку на 1 число кожного місяця на адресу правління банку сум залишків по рахунках підприємств військової промисловості. По-військовому чітко забезпечили виконання отриманих вказівок банківські відділення Києва, Дніпропетровська, Шостки. З метою проведення повного обліку всіх філій, які обслуговують підприємства військової промисловості, при Всеукраїнській конторі Держбанку були складені секретні списки [7, арк. 85].

У разі виникнення будь-яких ускладнень з обслуговування оборонних підприємств банківське керівництво реагувало миттєво. Так, коли Очаківське відділення Держбанку допустило заборгованість по зарплаті до 80 тис. крб. по військовому відомству, то реакція й відповідні репресії не забарилися. “Військові частини й установи повинні забезпечуватися грошовими коштами в першу чергу”, – було підкреслено в наказі Всеукраїнської контори Держбанку [9, арк. 22].

Прихід до влади А. Гітлера розпочав у світовій історії нову сторінку. Радянське керівництво це зрозуміло одним із перших. Так, на XVII з'їзді ВКП(б) у 1934 р. було докладно розглянуто міжнародну ситуацію. Загострення обстановки на Далекому Сході – експансія Японії, реваншистські настрої в Німеччині, що вело до збільшення напруги в Європі і, нарешті, вихід Японії та Німеччини з Ліги Націй і розгортання гонки озброєнь – все це свідчило, що світ стоїть перед загрозою нової війни. “Справа явно йде до нової війни”, – зробив висновок Й. Сталін у своїй доповіді на з'їзді [10, с. 10]. В. Молотов активно підтримував вождя, закликав максимально посилити “пильність та готовність до захисту великих завоювань Жовтневої революції”, і з цією метою “проявити особливу увагу боездатності нашої уславленої Червоної армії” [10, с. 6]. Як наслідок, з'їзд ухвалив резолюцію щодо необхідності забезпечити “дальше зміцнення обороноздатності країни” [11, с. 144].

У цей же час XII з'їзд КП(б)У (січень 1934 р.) зі свого боку вкотре підкреслив “успіхи соціалістичного будівництва, швидко зростаюча на цій основі могутність Країни Рад – цитаделі світової пролетарської революції – приводять у шаленство найреакційніші верстви буржуазії, які безустанно плетуть сіті антирадянських провокацій, посилено готують контрреволюційну війну проти СРСР” [4, с. 765], й наголосив на необхідності подальшого підвищення обороноздатності республіки.

На виконання рішень з'їзду вже у квітні 1934 р., згідно з наказом зі спецсектору Всеукраїнської контори Держбанку, було проведено не вибірково, а тотально масову перевірку банківських відділень по всій республіці на предмет готовності до роботи в умовах можливого воєнного конфлікту. Загалом, згідно з результатами перевірки, установи Держбанку виявилися готовими до роботи в умовах проголошеної мобілізації. За підсумками ревізії начальник спецсектору Всеукраїнської контори Держбанку А. Кудінов отримав премію у 450 крб., начальник спецсектору Київської обласної контори банку А. Мильніков був нагороджений 350 крб., а керівники Чугуївського (Харківська обл.) і Бородянського (Київська обл.) відділень отримали по 150 крб. премії [5, арк. 22].

Втім, подібні ревізії виявляли і певні проблеми. До прикладу, у Високопольському відділенні Держбанку всі охоронці були набрані з осіб, які першочергово підлягали мобілізації до Червоної армії. Тобто банк в умовах воєнного часу залишався зовсім без охорони. Сталінодорфське ж відділення взагалі не подало до облвійськкомату документів на бронювання працівників керівного апарату. Так виявилось, що у разі реальної мобілізації банк залишався практично без керівництва. Призову до лав Червоної армії підлягали: керівник відділення, головний бухгалтер, його помічник, старший бухгалтер тощо. Фактично це б унеможливило роботу відділення, а разом із тим і будь-яке фінансування оборонних заходів [5, арк. 34]. Керівники відділень, у яких були виявлені подібні недоліки, отримували суворі догани й вказівки негайно виправити ситуацію.

З кожним роком усе поглиблювалася мілітаризація країни. Так, якщо у 1936 р. Наркомат оборони отримав 14,9 млрд крб., то вже у бюджетному плані на 1937 р. були намічені асигнування у 20,1 млрд крб., а на 1938 рік – вже 27 млрд крб. [12]. Це фінансування включало в себе не лише витрати на харчування та обмундирування Червоної армії, а й побудову доволі великої кількості баз, складів, полігонів, оборонних споруд тощо.

Зрозуміло, що такі значні капіталовкладення вимагали налагодженої системи співіснування із банківським сектором, чіткого і швидкого переказу грошей на рахунки потрібних об'єктів. Окрім того, в умовах “ворожого оточення”, на чому регулярно наголошувала вся машина радянської пропаганди, безумовно, далеко не про всі об'єкти й обсяги їх фінансування виникала потреба широко інформувати громадськість. Без перебільшення можна сказати, що банківська система СРСР, а разом із нею і УСРР була не просто втягнута у коло інтересів Наркомату оборони, а й певною мірою стала його важливою підконтрольно-залежною складовою.

XIII з'їзд КП(б)У (квітень-червень 1937 р.) вкотре підкреслив: “запеклі вороги українського народу – німецькі фашисти і польські пани – з допомогою своєї троцькістської, правої та української націоналістичної агентури відкрито готують новий збройний напад на СРСР. Зростання небезпеки воєнного нападу фашистських держав на СРСР і УРСР ставить перед усіма партійними організаціями завдання посилити увагу до питань партійної роботи в Червоній армії і оборонної роботи в масах трудящих” [4, с. 880]. Уже за рік, на XIV з'їзді КП(б)У (червень 1938 р.), ці тези були розвинуті: “польсько-німецькі фашисти і всі інші агресори готують напад на СРСР”. З метою забезпечення гідної відповіді можливим агресорам було наголошено “всі парторганізації, члени і кандидати КП(б)У повинні насамперед дбати про безустанне зміцнення обороноздатності соціалістичної Батьківщини” [4, с. 889, 890]. Також були визначені й конкретні справи: “в обстановці наростаючої загрози воєнного нападу фашистських агресорів на СРСР з'їзд вважає цілком необхідним вивчення комуністами і насамперед партійним активом військової справи... З'їзд доручає партійним організаціям вжити всіх заходів для зміцнення системи місцевої протиповітряної і хімічної оборони, приділити найсерйознішу увагу і забезпечити допомогу в роботі добровільних організацій трудящих – Тсоавіахіму, Червоного Хреста й інших, що мають першочергове значення для зміцнення обороноздатності соціалістичної Батьківщини” [4, с. 898].

Партійно-господарське керівництво України, виконуючи отримані вказівки, ухвалювало рішення щодо максимального зміцнення обороноздатності республіки. Відповідно, “в обстановці наростаючої загрози воєнного нападу” атмосфера максимальної секретності, військової таємниці у банківській сфері із кожним роком усе поглиблювалася. Інструкція Наркомату фінансів щодо обліку фінансування підприємств оборонного значення від 14 лютого 1938 р. наказала весь документообіг, що пов'язаний з обліковими операціями оборонного будівництва, відокремити від загальних документів. Усе фінансування підприємств оборонного значення з 1938 року було переведено на спеціальний баланс. Усі фінансові документи по ньому мали бути доступними виключно обмеженому колу спеціально призначених людей. Або це навантаження лягало на головного бухгалтера, який мав весь допуск до секретної інформації, або цим мав займатися спеціальний інспектор, або спеціально призначена людина. Відтепер наказувалося при переказі коштів телеграфом на початку тексту вставляти кодове слово “НАРЯД”. Усі документи, які б містили цей пароль, повинні були негайно передаватися для обробки виключно у спеціальну групу або спеціальним секретним працівникам [13, арк. 4–13].

Вказівки із Наркомату фінансів негайно бралися до виконання на місцях. Так, на початку 1938 р. з Московської контори Промбанку у всі його відділення надійшов обіжник щодо нових правил фінансування об'єктів оборонної промисловості. Відтепер по всіх будівництвах оборонного значення у всіх ділових паперах треба було замість назви об'єкта використовувати виключно спеціальний шифр. Понад те, навіть амортизація, яка нараховувалася по таких об'єктах, також мала бути зашифрованою. Щодо неї, то у всій документації встановлювався спеціальний код – “троянда”, а всі відрахування від прибутку відтепер повинні були позначатися тільки кодом – “лілея” [13, арк. 2].

При кожній банківській установі створювалися спеціальні секретні відділи для обслуговування потреб оборонної промисловості. Це призвело до чергових масштабних перевірок банківських штатів. Так, у 1939 р. у Миколаївській облконторі Промбанку Л. Алексеева намагалася влаштуватися на посаду помічника бухгалтера фінансування оборонної промисловості. Втім, було з'ясовано, що в 1929 р. у вказаній працівниці був репресований чоловік. Абсолютно незважаючи на те, що вона із ним офіційно розлучилася багато років тому, ще у 1931 р. і не мала про нього жодних відомостей аж з 1932 р., зазначена працівниця не тільки не отримала посади, на яку претендувала, а й взагалі була змушена звільнитися з банківської установи. У ході розслідування виявилось, що наявність репресованого чоловіка була обтяжена ще й походженням з міщан, а також і тим, що до революції Л. Алексеева мала змогу навчатися у гімназії, а потім була домогосподаркою [14, арк. 1, 2-4, 10].

Відповідно, певні банківські працівники навіть за умов загальної мобілізації призову до армії не підлягали за жодних обставин. У червні 1939 р. Наркомат фінансів розіслав обіжник № 636с, яким був встановлений наступний перелік таких спецпрацівників: керівник банківського відділення, директор і завідуючий, старший інспектор, старший ревізор та головний бухгалтер [13, арк. 32].

У всій банківській документації оборонні спецоб'єкти позначали виключно за отриманими власними номерами. До прикладу, склад цегляний у місті Новоград-Волинський отримав № 224, на його будівництво виділялося 64,6 тис. крб. і всього 9 днів на всі будівельні роботи (спеціальна інструкція з центральної столичної контори Промбанку вимагала максимально пришвидшити будівництва на спецоб'єктах), військовий склад у Житомирі отримав № 264, 32 тис. крб. і 6 днів на побудову тощо.

На будівництво оборонних спецоб'єктів фінансування не шкодували. Були задіяні всі людські та фінансові резерви. Приміром, на дільниці № 120 у Житомирі працювали 652 особи, загальний фонд заробітної плати становив 494,3 тис. крб., на дільниці № 127 в Овручі – 635 осіб, із заробітним фондом у 479,9 тис. крб., на будівництво спецоб'єктів дільниці № 118 у Новограді-Волинському було залучено 539 осіб із фондом зарплати у 378 тис. крб. тощо [13, арк. 30, 33].

У 1939 році рівень секретності ще більше посилювався. Відтепер, окрім шифрів-номерів об'єктів, вводилися також для їх позначення кодові назви. Приміром, об'єкт на дільниці № 127 у місті Овруч отримав кодову назву “мак”, об'єкт на 120 дільниці у Житомирі отримав назву “диня”, об'єкт № 661 у Житомирі став “сироїжкою”, № 656 у Коростені “груздем”, об'єкт № 601 в Овручі отримав назву “лев” тощо [15, арк. 1, 2].

XVIII з'їзд ВКП(б) (березень 1939 р.) наголосив: “у таборі капіталізму тон задають фашистські країни з їх внутрішнім кривавим терором і зовнішньою імперіалістичною агресією, яка призвела вже до другої імперіалістичної війни, з участю ряду країн Європи та Азії і загрожує розлитися далі” [11, с. 359]. Відповідно, Пленум ЦК КП(б)У в липні 1939 р. у резолюції “Про масово-оборонну роботу” закликав “кожного комуніста освоїти не менше однієї з військових спеціальностей” [4, с. 929].

На виконання партійної директиви тисячі працівників банківських установ республіки взялися за освоєння військової науки. До прикладу, в Київську контору Держбанку для підсилення була скерована комсомолка, колгоспниця-трактористка М. Бойко. Офіційно дівчина була прийнята на посаду бухгалтер-контролер. Утім, коло її інтересів виявилось дуже далеким від банківської справи. Весь свій час і всю енергію вона віддавала оволодінню різноманітними військовими спеціальностями. М. Бойко була учасницею 25-денного походу в протигазах Київ–Москва, навчалася у школі пілотів, а також складала на відмінно іспити на кулеметницю. Важко сказати, як впливали всі перелічені дії комсомолки на її професійний рівень і кваліфікацію як бухгалтера, але Осоавіахім нагородив дівчину почесною грамотою та іменною зброєю. Загалом Київщина продемонструвала високий рівень партійної дисципліни у питаннях виконання рішень партії. Банківські відділення регіону нагадували школи професійних диверсантів. Так, приміром, колега М. Бойко – О. Васюкова у тому самому Київському відділенні і також офіційно зарахована на посаду бухгалтера-контролера, теж складала іспити на кулеметницю, закінчила курси планеризму й організувала в банку групу парашутистів, куди був змушений записатися практично весь банківський колектив незалежно від статі та віку [16, с. 4].

Ситуація стала цілком характерною для республіки. При кожному банківському відділенні, при кожній філії організовувалися гуртки самозахисту, членство в яких стало обов'язковим. У них інспектори, касири і бухгалтери вчилися стріляти, стрибати із парашутом, перев'язувати поранених тощо. На організацію подібного навчання банківське керівництво не жаліло ні фінансування, ні енергії, ні часу. Так, при обласній конторі Миколаївського Держбанку влітку 1939 року був організований гурток самозахисту, до його записалися всі працівники цієї фінаустанови у кількості 33 осіб. Згідно зі складеним кошторисом, гурток прохав закупити для організації навчального процесу 10 протигазів, 15 завіс для світломаскування і т. ін. необхідне для вивчення військової справи майно [17, арк. 134 (зв)]. Втім, бажання виконати й перевиконати рішення липневого пленуму ЦК КП(б)У призвело до того, що банківське керівництво віддало наказ закупити аж 82 протигази (майже по три штуки на кожного працівника), а також, окрім іншого військового інвентарю, банк придбав величезну кількість навчальної та пропагандистської літератури з вивчення військової справи [17, арк. 182].

Втім, незважаючи на те, що мобілізаційні плани були предметом особливого піклування вищого керівництва, деякі банки республіки виявилися абсолютно не готовими до справжньої війни. Так, проведена у січні 1941 р. перевірка Миколаївської обласної контори Промбанку показала, що банк не має навіть приблизного розрахунку необхідних виплат на перший місяць можливої війни. Також жоден із відповідальних працівників, які мали б здійснювати керівництво банком у воєнних умовах, не був заброньований від призову до армії. Незважаючи на вказівку негайно виправити вказані недоліки, Миколаївський Промбанк не впорався із цим завданням навіть і за півроку, які залишилися до німецької агресії. Як наслідок, уже 23 червня 1941 р. був призваний до лав Червоної армії Челноков – старший кредитний інспектор, керівник групи загального фінансування. На його місце терміново був призначений інший співробітник, якому знадобилося чимало часу аби розібратися у новій для нього справі. Зрозуміло, що від цього напряду страждала ефективність банківської роботи, що було надважливим в умовах воєнного часу. Ба більше, у цій банківській установі навіть керівник та директор першого відділу полінувалися подати до військкомату відповідні документи щодо оформлення броні від призову, схаменувшись тільки після отримання повісток, й потім в авральному темпі бомбардували військових проханнями щодо відстрочки. Сумний парадокс: практично єдине, що вдалося зробити керівникам цього банку у воєнних умовах вчасно і в повному обсязі, це знищити при евакуації з міста всі документи з детальними планами щодо проведення мобілізації, виконання яких вони свого часу так ганебно проігнорували [18, арк. 5, 17, 38, 44].

Багато у чому подібну службу невідповідність банківських працівників можна пояснити проведенням масштабних регулярних “чисток” серед радянського фінансового апарату. Постійний пошук і ліквідація “ворогів народу”, “антирадянських” та “ненадійних” елементів суттєво послабили банківські установи. Були репресовані тисячі працівників із величезним досвідом роботи (іноді – десятки років). На їхні місця призначалися часто випадкові, зовсім не підготовлені люди, іноді без будь-якої освіти та потрібного досвіду роботи. Особливо рельєфно ця тенденція проявлялася в роботі невеличких провінційних банківських відділень. Для них характерною була максимальна плінність кадрів: деякі працівники встигали попрацювати всього по кілька місяців – лише до першої “чистки”.

Таким чином, в умовах перших п'ятирічок було проведено велику роботу щодо швидкої перебудови–адаптації банківської системи країни у разі можливого воєнного конфлікту. Розроблені мобілізаційні плани для кожної банківської інституції, визначений конкретний порядок дій, проведені чисельні масштабні перевірки. Втім, масові репресії, регулярні “чистки” і постійна ротація кадрів унеможливили стабільну роботу, внесли додатковий хаос, що зіграло на руку німцям та ускладнило проведення оборонних заходів радянською стороною. Багато з них так і залишилися лише гарними побажаннями на папері.

Література

1. Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С. В. Кульчицький. — К.: Вид-во НАН України, 1995. — 203 с.; Його ж Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) / С. В. Кульчицький. — К.: Основи, 1996. — 396 с.; Його ж Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. — К.: Альтернативи, 1999. — 336 с.; Литвин В. М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.) / В. М. Литвин. — К.: Альтернативи, 2003. — 512 с.; Реєнт О. П. Україна між світовими війнами (1914–1939 рр.): Події. Люди. Документи. Нариси історії. / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. — К.: Школа, 2004. — 542 с. та ін.
2. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. — К.: Ніка-Центр, 2011. — Т. 2. — 608 с.
3. XV съезд ВКП(б): Стенографический отчет. — Москва, Ленинград: Партиздат, 1928. — 1416 с.
4. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: Т. 1. (1918–1941 рр.) — К.: Політвидав України, 1976. — 1007 с.
5. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО), ф. Р-980, оп. 5, спр. 10, 143 арк.
6. Сором // Банковець. — 1930. — 22 грудня. — С. 3.
7. Державний архів Одеської області (далі ДАОО), ф. Р-1985, оп. 2, спр. 2, 151 арк.
8. Арсеньев К. Госфиниздат или... Бланкиздат? / К. Арсеньев // Экономическая жизнь. — 1937. — 5 травня. — С. 4.
9. ДАОО, ф. Р-1985, оп. 2, спр. 3, 185 арк.
10. XVII съезд ВКП(б). Стенографический отчет. — Москва: Партиздат, 1934. — 716 с.
11. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — К.: Політвидав України, 1980. — Т. 5. — 471 с.
12. Финансовая программа СССР на 1937 год. Доклад наркомфина СССР тов. Г. Ф. Гринько о государственном бюджете СССР на 1937 г. Бюджет и оборона СССР // Экономическая жизнь. — 1937. — 12 січня. — С. 3; Доклад наркома финансов СССР тов. А. Г. Зверева // Финансовая газета. — 1938. — 12 серпня. — С. 4.
13. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО), ф. Р-1648, оп. 1, спр. 2, 56 арк.
14. ДАМО, ф. Р-2101, оп. 1, спр. 6, 10 арк.
15. ДАЖО, ф. Р-1648, оп. 1, спр. 9, 40 арк.
16. Г. Л. Нам есть что защищать // Экономическая жизнь. — 1937. — 8 березня. — С. 4.
17. ДАМО, ф. Р-980, оп. 6, спр. 6, 235 арк.
18. Там само, ф. Р-2101, оп. 1, спр. 2, 45 арк.

The present study covers the peculiarities of the restructuring-as-adjustment of the banking system as determined by the transformations of the official line of the Soviet State's development and the roll-out of domestic militarization processes.

Key words: banking system, State Bank, militarization, defence resource.